

- MEDEDELINGEN VAN DE STICHTING JACOB CAMPO WEYERMAN** Verschijnt twee maal per jaar.
Kopijdata: 1 maart, 1 september
- BESTUUR VAN DE STICHTING** Peter Altena (voorzitter), Frank van Lamoen,
Ivo Nieuwenhuis, Angelie Sens
- ADRES VAN DE STICHTING** Frank van Lamoen, Orthenstraat 168, 5211 SZ
's-Hertogenbosch. E-mail: post@weyerman.nl
- REDACTIE** Anna de Haas, Rindert Jagersma, Ton Jongenelen,
Sytze van der Veen, Rietje van Vliet
- REDACTIEADRES** Ton Jongenelen, C. van Eesterenlaan 316,
1019 KE Amsterdam. E-mail: tonjon@hetnet.nl
- ABONNEMENTEN** Men abonneert zich door zich op te geven als lid (€ 30,-)
of student-lid (€ 20,- met vermelding nummer college-
kaart). Betaling van de jaarlijkse bijdrage: voor 1 april van
het lopende jaar, over te maken op bankrekeningnummer
NL57 INGB 0003 8481 48, t.n.v. Stichting Jacob Campo
Weyerman. Abonnementen lopen van 1 januari t/m 31
december en worden stilzwijgend verlengd, tenzij men
opzegt. Opzegging: voor 1 december, per e-mail of brief.
Aanmelding of opzegging bij het adres van de Stichting
(zie boven).
- ISSN** 0167-4609
- GRAFISCHE VERZORGING** Jeroen van Heemskerck Düker, Naarden
- AUTEURSRECHTEN VOORBEHOUDEN** Overnemen van (gedeelten van) artikelen is alleen
toegestaan met schriftelijke toestemming van redactie
en uitgever (de Stichting).
- JCW-WEBSITE** www.weyerman.nl
- ILLUSTRATIE OMSLAG** Illustratie uit Rhijnvis Feith, *Julia* (1792). Gravure door
Reinier Vinkeles naar Jacobus Buys. Zie p. 54.

TRAANRIJK EN TROOSTHART

Zingen over watersnoodrampen in de lange achttiende eeuw

LOTTE JENSEN

Ontzagkelijke God! hoe trillen all' mijn leden!
Hoe lilt mijn ingewand, geschokt door tegenheden!
Delfshaven! Schoonerloo! geteisterd Vaderland!
Nu leest mijn oog in u Gods vreesselijke hand:
Gij felle geessel, doet de maatschappij nu beeven!
Gij kunt aan Treurgezang een dubbele traanstof geeven.¹

An het woord is Traanrijk, die geschokt verslag doet van de grote watersnood die het 'geteisterd vaderland' op dinsdag 14 november 1775 heeft getroffen. Op die dag is er een verschrikkelijke storm over de Republiek getrokken, die tot grote overstromingen heeft geleid. De provincie Holland en de kusten van de Zuiderzee zijn het zwaarst getroffen. Duizenden stuks vee zijn verdronken, vruchtbare akkers zijn onder water gelopen en zo'n zeventig mensen hebben de dood gevonden, schipbreukelingen niet meegeteld.²

Deze passage maakt deel uit van een bijna veertig pagina's tellend watersnoodlied, waarin Traanrijk en Troosthart elkaar beurtelings toezingen. Het was geschreven door de predikant en dichter Olivier Porjeere (1736–1818), die ooggetuige van de ramp was. Hij werkte als predikant in Delfshaven, waar de

Watersnood in Groningen in 1686, door Jan Luyken. Illustratie uit Johann Ludwig Gottfried, *Historische kronyck; vervattende een [...] beschrijvingh der aldergedenckwaardigste geschiedenissen des weerelds*, deel 2 (Leiden, Pieter van der Aa 1698). Collectie Rijksmuseum: RP-P-1896-A-19368-1562

inwoners enkele hachelijke uren beleefden. 's Avonds stroomde het water met oorverdovend kabaal over de sluisdeuren heen, waardoor grote delen van Zuid-Holland bedreigd werden. Uiteindelijk slaagden twee burgers er met behulp van de sluiswachter in het gat te dichten, maar de ravage was enorm.³ Strofen lang weidt Traanrijk uit over de verwoestingen rondom Delfshaven. Overal ziet hij ondergelopen huizen, kapot huisraad en weggespoelde tuinen:

Hier staan de tuinen als in rouwgewaad te klaagen,
De vreugd van 't schoon geboomte is in de zee gedraagen.
Daar ligt het zomerhuis ontheupt en neêrgesmaakt.
Gindsch zijn de schuttingen aan flarden ingezakt.⁴

Hier – daar – gindsch: steeds weer herhaalt Porjeere deze woordcombinatie. Traanrijk voert de lezer op deze manier niet alleen mee langs de puinhopen in zijn woonplaats, maar beklemtoont ook de ernst van de situatie voor het gehele land.

In dit artikel ga ik nader in op Porjeeres dichtstuk tegen de achtergrond van het (relatief onbekende) genre van de watersnoodliederen. Hoe kunnen we dit genre karakteriseren, welke functies vervulde het, en hoe past het tranerijke lied van de predikant uit Delfshaven daarin?

Het watersnoodlied

Porjeeres lied behoort tot een enorm corpus historische watersnoodliteratuur. Na een overstroming klommen schrijvers steevast in de pen om verslag te doen van de gebeurtenissen en om deze van betekenis te voorzien. Dat leverde een rijk palet aan teksten op: van preken en gedenkboeken tot gedichten en toneelstukken. Lieder en werden er ook volop geschreven. In mijn (nog groeiende) corpus 'ramplieder' vormen de watersnoodliederen de grootste categorie, direct gevolgd door scheepsrampen.⁵

Het oudste watersnoodlied uit mijn corpus dateert uit 1624 en gaat over de doorbraak van de Lek bij Vianen op 1 januari 1624. De auteur, Leenaert Clock, was predikant bij de doopsgezinden te Haarlem en bracht in 1604 *Het groote liede-boeck* uit, waarvan in 1625 een vermeerderde versie verscheen. Een van de toegevoegde liederen gaat over de overstroming bij Vianen. Clock behandelde deze gebeurtenis vanuit een religieus en politiek perspectief. Hij beschouwde de dijkdoorbraak als een straf van God en tegelijkertijd sprak hij de hoop uit dat die andere ramp, de 'Spaansche Tyrannie', tot een spoedig einde zou komen.⁶ Andere liederen uit mijn corpus gaan over de overstromingen van 1654, 1669, 1682, 1717, 1775, 1799, 1809, 1820, 1825, 1855, 1861, 1926 en 1953. Sommige liederen bleven lang in het collectieve geheugen bewaard. Van de zangbundel *Een nieuw lied-boekje*, waarin een lied over de watersnoodramp uit 1682 is opgenomen, verscheen in 1742 een elfde druk; ook in 1854 werd het herdrukt.⁷

Watersnoodliederen hadden verschillende functies. Ten eerste waren ze bedoeld om het nieuws te verspreiden.⁸ Ze staan bol van de feitelijke details, zoals datum en tijdstip van de ramp, het verloop ervan, de locatie, het aantal slachtoffers en de reddingsacties van burgers. Ze werden gezongen op markten, pleinen en andere openbare gelegenheden door straatmuzikanten. Mensen van alle rangen en standen, inclusief degenen die niet konden lezen, vernamen zo

het nieuws.⁹ Neem bijvoorbeeld de volgende muzikale verslaglegging van de watersnoodramp van 26 januari 1682. De auteur, Tannetge Cornelis Blok, opent zijn lied met allerlei concrete gegevens:

Al op den zes- en twintigsten dag,
Van January twee en tagtig,
Als men met groote droefheid sag,
De groote kragt van God Almagtig,
Wanneer hy door sijn slaende hand,
Ging straffen ons Flaquesche Land [...]
Veel dijken braken in ons Land,
Soo dat de Vrugten die er groeyen,
Men doen sag onder 't water staen.
Want in ons Land door dit onwe'er,
Sijn Agtien Polders ingelooopen,
Veel huysen syn geraekt omveer:
Eenige menschen die 't bekoopen
Moesten, o droefheid! met de dood,
In desen grooten Waters-nood.¹⁰

In totaal achttien polders waren er ondergelopen in 'ons Flaquesche Land', aldus de auteur, die zelf afkomstig was uit Middelharnis.

Behalve nieuwsverspreiding hadden de watersnoodliederen nog een andere functie: de schrijvers interpreteerden de gebeurtenis en koppelden er een les aan. Die was vrijwel altijd een godvruchtige: God straft de mens om zijn zonden. Om te voorkomen dat God nieuwe 'plagen' zou sturen, diende eenieder zich vromer te gedragen. Deze stichtelijke boodschap werd keer op keer herhaald. In een lied uit 1799 over de grote overstromingen in Gelderland werd bijvoorbeeld gesproken van 'de slaande hand' van God, die het Nederlandse volk terecht gestraft had:

Maar ach! ô Vadren God!
Al 't geen ons Volk moet draagen
Dat is haar zondenschuld,
't Zyn welverdiende plaagen,
Want 't gansche Nederland
Is van u afgekeerd.¹¹

Dezelfde les vinden we terug in de *Boet-zangen* van Adrianus Mandt, predikant te Gorinchem. In deze serie liederen over de overstromingen van 1799 vertolkte hij de boodschap dat de ramp als een straf Gods moest worden gezien en dat de mens zijn leven diende te beteren. In de titel *Boet-zangen* lag diezelfde les al besloten.¹²

Een derde functie was het gezamenlijk verwerken van het verdriet en het creëren van saamhorigheidsgevoel. De auteurs besteedden veel aandacht aan het menselijk leed dat door een overstroming werd veroorzaakt. Ze rapporteerden uitgebreid over schrijnende gevallen, zoals een vrouw die de dood van haar man beklagde, een baby die opgeslokt werd door de golven of een jongeling

die vergeefs zijn toevlucht aan de takken van een boom had gezocht. Bij Mandt lezen we bijvoorbeeld:

Ginds scheurt de band der echtelingen
Van één, in 't bruischend schuim van gryze water-kringen.

De gade zoekt zyn wedergaê,
De wedergaê heur vriend, aan haaren schoot ontdraagen;
Dan ach! het zwalpend meir was doof voor 't kermend klaagen.
Zelfs 't zuigend wichtje, wacht vergeefs op lyfs genaê;
't Geschommeld wiegje, weggedreeven,
Op 't vlot des wreedens vloods, ziet 't schreiend kindje sneeven.¹³

Het opwekken van emoties moest het publiek niet alleen vatbaarder maken voor de stichtelijke les, maar het bood ook de mogelijkheid om collectief te rouwen en in groepsverband de traumatische gebeurtenissen te verwerken.¹⁴ De praktijk van het samen zingen – in kerken en daarbuiten – kon het gevoel van onderlinge verbondenheid versterken, zowel op het lokale als nationale niveau. In de negentiende-eeuwse watersnoodliederen kreeg deze solidariteit nog een extra dimensie: het publiek werd opgeroepen geld en goederen te doneren aan de slachtoffers. Na de overstromingen in het rivierengebied in 1861 klonk de muzikale oproep bijvoorbeeld als volgt:

Komt waarde landgenooten,
Geef thans aan hen met milde hand
Elk een naar zijnen rang en stand
Breng een offer aan hun lijden
Dat zal u en hen verblijden.¹⁵

Een vierde en laatste kenmerk van de watersnoodliederen is hun esthetische functie. Dat lijkt paradoxaal, want wat hebben verwoestende watermassa's en schoonheid nu met elkaar te maken? Er bestond echter een lange en rijke traditie in het verbeelden van natuurrampen: de tekstuele en visuele weergave van catastrofale gebeurtenissen kwam in de loop van de zeventiende eeuw tot bloei.¹⁶ Deze esthetisering zien we ook terug in de watersnoodliederen: ze lieten allerlei gradaties van literariteit zien. Zo werden er tal van literaire technieken en stijlmiddelen in gehanteerd, zoals de *repetitio* (herhaling van woorden), *parallelisme* (gelijk zinsverloop), *alliteratie* (herhaling van woordklanken) en *exclamatio* (emotionele uitroepen zoals 'ach!' en 'och!'). Daarnaast gebruikten schrijvers ook allerlei *topoi* ofwel clichématige beelden. Het meest in het oog springende motief is dat van het kindje in de wieg, dat we keer op keer in de watersnoodliteratuur tegenkomen. Illustratief is de hierboven geciteerde passage van Mandt, waarin een huilend kindje in een schommelende wieg sterft. Het is maar de vraag of hier sprake is van een beschrijving van de werkelijkheid; veeleer lijkt de auteur een beroep te doen op zijn dichterlijke verbeeldingskracht.¹⁷

De esthetisering kwam bovendien tot uiting in de muzikale component van de liederen: het waren niet zomaar teksten, maar ze waren bedoeld om gezongen te worden. Bovenaan de liederen stond de wijsaanduiding aangegeven.

Meestal ging het om bestaande melodieën ofwel contrafacten.¹⁸ Het kiezen van een bepaalde melodie kon de emotionele lading en de boodschap extra kracht bijzetten. De hierboven al genoemde Mandt had de derde zang van zijn *Boet-zangen* bijvoorbeeld getoonzet op de bekende melodie van 'O Kersnacht, schooner dan de dagen'. Deze kwam oorspronkelijk uit de bekende rei van Klarissen uit de *Gysbreght van Aemstel*, waarin Vondel de moord op de nonnen in het Klarissenklooster beschreef. Door deze melodie te kiezen resoneerde in Mandts lied een oudere tragische gebeurtenis, hetgeen de droefheid van de gebeurtenissen extra aanzette. Zijn watersnoodlied kon ook worden uitgevoerd op een andere melodie, namelijk op 'Bittere klagte van een ziel'. Dat was een lied van de predikant Rutger Schutte waarvoor de componist L. Frischmuth een melodie had geschreven.¹⁹ Het ging hier om een diep religieus lied over berouw en zondebesef, en ook deze toonzetting kan Mandts godvruchtige boodschap alleen maar versterkt hebben.

Porjeere en zijn tuinsalaadje

Hoe komen bovengenoemde aspecten naar voren in het watersnoodlied van Porjeere? Zijn dichtwerk springt er om meerdere redenen uit. Het is met bijna veertig pagina's niet alleen het langste maar ook verreweg het meest emotionele lied uit mijn corpus watersnoodliederen – de hoeveelheid tranen die bij Porjeere worden gestort, vormen een watervloed op zichzelf. Daarnaast is het ook een van de meest 'literaire' liederen. De personages Traanrijk en Troosthart zijn geen mensen van vlees en bloed, maar prototypische karakters uit de pastorale literatuur; dat soort herderlijke figuren ben ik tot dusver nog niet in andere watersnoodliederen tegengekomen. Bijzonder is verder dat Porjeere zijn eigen ervaringen in het lied heeft verwerkt, die hij vertolkt via het personage Traanrijk. Maar voordat ik verder hier op inga, volgt eerst enige achtergrondinformatie over de schrijver, die een klein maar boeiend oeuvre heeft nagelaten.

Olivier Porjeere werd in 1736 geboren te Amsterdam, waar hij theologie studeerde.²⁰ Daarna vertrok hij naar Abcoude, waar hij twaalf jaar als dominee stond. Hij behoorde niet tot de rechtzinnige calvinisten, maar stond een rekkelijker houding voor. In 1772 werd hij beroepen in Delfshaven, waar hij de watersnoodramp van 1775 meemaakte. In die tijd werd hij ook actief als dichter. Zo won hij in 1776 een zilveren medaille van het Haagse dichtgenootschap Kunstliefde Spaart Geen Vlijt voor zijn gedicht 'De heilzame invloed der dichtkunst op den godsdienst'. Verder sprak hij in een lang gelegenheidsgedicht zijn vreugde uit toen in Delfshaven de nieuwe psalmberijming in gebruik werd genomen.²¹ In 1780 vertrok hij naar Alkmaar, waar hij zich steeds nadrukkelijker als voorstander van de patriotten profileerde. Hij uitte onder meer zijn medeleven met het overlijden van de patriot Joan Derk van der Capellen van de Poll. Het is niet helemaal duidelijk in hoeverre het stadhouderlijk herstel van 1787 ten grondslag lag aan zijn ontslag als predikant in 1787. Evenmin is helder of hij inderdaad de auteur was van een politieke satire (in handschrift) op de politieke twisten in deze periode.²² Hoe het ook zij, vanaf 1792 hervatte Porjeere zijn taken als dominee en diende hij achtereenvolgens in Wijckel (1792-1797), Winkel (1797-1798) en Alkmaar (1798-1817). In laatstgenoemde stad stierf hij op 81-jarige leeftijd.

Zijn belangrijkste werken zijn *Zangliedende uitspanningen* (1788) en *Dichtmengelingen* (1792). Ze bevatten een keur aan mengeldichten, variërend van een

lofzang op de geboorte van Jezus en een gedicht op zijn eigen verjaardag, tot aan bespiegelingen over de lommerrijke natuur. Gebeurtenissen uit zijn eigen leven vormden vaak een bron van inspiratie. Zo dichtte hij over zijn afscheid als predikant in Abcoude en in Delfshaven, en over de aanvaarding van zijn ambt in Alkmaar. In Delfshaven had hij een vast bankje aan de oevers van de Maas, waar hij veel 'voedzel' voor zijn gedachten opdeed.²³ Hij had een zekere voorliefde voor wat we nu 'tuinpoëzie' zouden noemen. De klimop, het beemdgras, de eikenboom, de kropsla en de viooltjes: alles werd met vrome intensiteit begroet. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat dat nu niet bepaald tot de meest hoogstaande gedichten leidde:

ô Tuinsalaadje!
 Beur 't Kruintje in top;
 ô Lindenblaadje!
 Zwel uit uw Knop;
 ô Boerenboontje!
 Draag 't poeslig kroontje.
 Kruip, kievits zoontje
 Kruip uit den dop.²⁴

Porjeere werd om deze verzen bespot, onder andere door Johannes Kinker in zijn weekblad *Post van den Helicon* (1788).²⁵ Ze werden in de negentiende en twintigste eeuw aangehaald om te illustreren hoe diep het peil van de Nederlandse poëzie kon dalen en belandden in de eenentwintigste eeuw zelfs in een bloemlezing met slechtste gedichten uit de Nederlandse literatuur.²⁶

Een van Porjeeres grote inspiratiebronnen was de predikant en dichter Rutger Schutte, die vier bundels met *Stichtelijke gezangen* (1762-1787) publiceerde. Porjeere beschouwde hem als zijn vriend en geestelijk vader.²⁷ Veel liederen uit Porjeeres *Zanglievende uitspanningen* konden op de wijs van diens liederen gezongen worden.

'Traanenperssend Nieuws'

'Traanrijk en Troosthart' is een van de 41 liederen uit *Zanglievende uitspanningen*. Het is niet helemaal duidelijk wanneer het geschreven is: mogelijk kwam het direct na de ramp tot stand, maar het kan ook later zijn geweest. Het is evenmin bekend op welke melodie 'Traanrijk en Troosthart' gezongen moest worden. Er staat alleen een aanduiding bij de 'Nazang', namelijk 'Hoe lieflijk rijst gij uit de kimmen'. Dat was, blijkens de *Liederenbank*, een veelvoorkomende wijs in de jaren 1770-1790.²⁸ Het lied is opgebouwd uit een voorzang, drie gezangen en een slotzang. In de voorzang worden Traanrijk en Troosthart geïntroduceerd: zij zitten gezamenlijk op een bruin bankje. Het hoofdgedeelte bestaat uit een tweezang ofwel duet tussen beide personages, waarin ze elkaar beurtelings toezingen. Dat doen zij in drie gedeeltes, waarbij de eerste zang zich vooral op de gebeurtenissen in Delfshaven richt, de tweede op de rest van het getroffen gebied en de derde op de christelijke les. In de 'Nazang' rondt de alwetende verteller het relaas af. Zowel Troosthart als Traanrijk keert huiswaarts, maar het bankje – liefkozend het 'Maasvermaakje' genoemd – is getuige van hun

Overstroming van de sluis in Delfshaven in 1775, door Noach van der Meer naar een tekening van Hendrik Kobell (Amsterdam, weduwe Jacobus Loveringh en Johannes Allart). Collectie Rijksmuseum: RP-P-OB-84.964

beurtzang geweest en zal dat blijven.²⁹ We herkennen in deze woorden Porjeere en zijn bankje aan de Maas waar hij dichterlijke inspiratie opdeed.³⁰

Als we naar de hierboven genoemde vier functies van watersnoodliederen kijken, dan zijn deze ook duidelijk in Porjeeres gedicht te onderscheiden. Allereerst heeft het lied een nieuwsfunctie. Traanrijk doet in geuren en kleuren verslag van het 'Traanenperssend Nieuws' en vindt de zang een geschikte vorm daarvoor: 'Bewaart ook 't aaklig Nieuws in zanggedagtenis:/ Haar oogmerk is met U den Ramptijd te gedenken'.³¹ Gedetailleerd beschrijft hij hoe op 14 november 1775 de westerstorm opstak en met donderend geraas de zee optilde. De dijken begonnen dusdanig te trillen, dat ze instortten en de huizen van Delfshaven onder water liepen. Als een verslaggever beschrijft Traanrijk hoe de slagregens op de huizen beukten en de tuinen van Delfshaven werden weggeslagen. Vervolgens richt hij zijn blik op de rest van het land, en dan is het alsof hij het ene na het andere krantenbericht aan elkaar rijgt:

De jammertijding stroomt door 't breede nieuwskanaal.
 Het magtig Amsteldam vermeld ons zwarte nooden.
 Het hoflijk 's Graavenhaage ontrust ons: - naare booden
 Verkondigen de schae van 't bloeiënd Rotterdam.
 Ik schrikte als 't Nieuwspapier in onze waereld kwam!³²

Van provincie tot provincie, van stad tot stad en van dorp tot dorp: geen plaats bleef ongeschonden, te beginnen met Noord-Holland:

Het zindelijk Zaandam bekermt zijn lotgeval.
 Het dijkrijk Heusden beeft in zijn' bedamden wal.
 De Landklagt kan alöm van 's Hemels roede spreken.

Het noodbericht vliegt voort uit Kennemerlandsche streeken.
Daar 't Visschend Egmond bij het lóótsrijk Petten treurt,
En 't Beverwijksch bericht de trommelbliezen scheurt.³³

Als een razende reporter doorkruist Traanrijk het land om verslag te doen van de ramp, maar dan wel met meer *epitheta ornantia* dan een krant zou doen. Iedere plaats krijgt ook een kenmerkend attribuut erbij: van 't Vlijtkweekend Harderwijk' en 't ijsselgroetend Campen' tot aan 't waterscheppend Thoolen'. Een enkele keer springt zo'n bijvoeglijk naamwoord extra in het oog, bijvoorbeeld als Traanrijk van 't digt gebouwd Blokzijl' en 'de laage Blankenham' spreekt. Dergelijke plaatsen waren vanwege de dichte bevolking of lage ligging extra kwetsbaar bij een overstroming.

De tweede functie, het overbrengen van een stichtelijke boodschap, was minstens zo belangrijk in Porjeeres gedicht. Steeds wordt de gedetailleerde verslaglegging van Traanrijk onderbroken met aanroepen aan God ('Ontzagchelijke God!') of korte lessen. Terwijl Traanrijk de rampzalige gevolgen breed uitmeet en zijn emoties de vrije loop laat, brengt Troosthart steeds verzachting door godvruchtige lessen te trekken. Keer op keer wijst hij zijn vriend op Gods almacht: 'Boezemvriend! de hooge God regeert./ Wiens Almagt op haar' tijd de woeste golven keert'.³⁴ In tal van passages verwijst hij naar bijbelse personages die eveneens op Gods voorzienigheid konden rekenen. Het is de herhaling van de zinsstructuur die de boodschap moet doen beklijven. Door het hele gedicht heen klinkt zijn berustende stem: 'De God van Jakob helpt', 'De God van Moses dekt, en laat U nooit verlegen', 'De God van Josua zal hulp en uitkomst geeven'.³⁵ Dertienmaal gebruikt Troosthart deze frase ('de God van ...') om zijn bedroefde vriend te helpen.

God is zowel de bringer van het kwaad als de schenker van alle goeds. Veelzeggend is de verwijzing naar de aardbeving van Lissabon uit 1755. Deze bracht in heel Europa een schokgolf teweeg en leidde zelfs tot twijfel aan het bestaan van een goede God, maar van dat laatste vinden we niets terug in het lied van Porjeere. Conform de dominante reactie in de Republiek zag hij deze ramp als een straf van God: 'Die hand, die Lissabon geheel heeft omgekeert,/ Is zichtbaar in den storm en 't golvend zout te leezen'.³⁶ Er volgde een onverbiddelijke oproep om van het 'pad van snoode zonden' af te keren, opdat God zijn straffende hand niet opnieuw zou laten voelen.³⁷

Interessant is in dit verband de passage die Porjeere wijdt aan de twee personen die een ergere ramp wisten te voorkomen door de sluiswachter te assisteren, namelijk de wijnkoper Cornelis Coebergen en de kastelein Hendrik Hoos. Porjeere eert beide mannen, maar wijst erop dat de eigenlijke redder natuurlijk de almachtige God is:

't Behoud van alles is der Almagt toe te schrijven;
Maar Koeberg zal naast Hoos in eeuwgen dankroem blijven,
Dit waardig Tweemanschap zoo trouw, zoo braaf van aart,
Heeft door zijn kunde en hulp naast God ons volk bewaart.³⁸

Samen met de sluiswachter kregen de twee dappere mannen een gouden medaille van stadhouder Willem V voor hun optreden.³⁹

Als derde functie is hierboven genoemd het opwekken van emoties en het creëren van saamhorigheidsgevoel. Bij Porjeere vloeien de tranen rijkelijk – niet voor niets heet de belangrijkste vertolker van alle ellende Traanrijk. Hij loopt voortdurend over van de emoties, nu zijn ziel 'door een zee van rampen' wordt beroerd.⁴⁰ Zo vernemen we hoe Traanrijk het huis uitsnelde om met behulp van een vloedplank het kelderraam te sluiten. De vloed kwam echter zo snel opzetten dat hij het volgende moment in het water stond. Ook zijn tuintje viel tot zijn grote verdriet aan de golven ten prooi:

Ik zag in weinig tijds mijn tuintje weggezonden,
Mijn Viöletje, Roosje, en Kapsikum verzonken,
De schulpjes doken weg, 't rabatje ontweek mijn oog,
Terwijl de vloed een zee door 't witte hekje spoog;
Mijn needrig beddeke vol groene pieterselie,
Aurikelplantjes, gras en blanke en bonte lelie;
Het nette Persikboompje, - een laaggestamde Althee
Ontweeken 't weenend oog in deezen schoot der zee.⁴¹

Dit doet denken aan de eerder genoemde tuinpoëzie, maar van belang is hier vooral de koppeling aan de tranen: de persoonlijke ervaring maakt het leed voor het publiek invoelbaar. Verzenlang wijdt Traanrijk vervolgens uit over het onderlopen van zijn huis en de angstige momenten die hij en zijn vrouw beleven. Terwijl de schoorsteen instort en grote gaten in het dak boort, houdt zijn echtgenote moed door God om genade te smeken. Wanneer het water de huiskamer binnenstroomt, moeten ze naar de studeerkamer vluchten, waar ze vuur noch voedsel hebben. Daar brengen ze een angstige nacht door. De volgende ochtend nemen ze de schade op en zien ze hoe heel Delfshaven is overstroomd.

Even verderop beschrijft Traanrijk dat hij enkele dagen later, op zondag, weer moest preken. Net als in bovenstaande vlucht- en tuinpassages fungeert Traanrijk als het alter-ego van Porjeere. Traanrijk geeft een uitgebreide beschrijving van de hartverscheurende dienst. Er werd gehuild en gejammerd, gekreten en geschreid:

'k Zal 't preëkuur nooit vergeeten,
'k Heb schier mijne oogen blind: mijn traanklier leëg gekreeten
Ik weende – ik preekte – ik riep – de groote God regeert!
Beeft volken! Beeft voor Hem, die door gerichten leert.
'k Zag aangedaan en blij mijn dierbre Havenaaren,
Getuchtigd – en gerukt uit duizende gevaaren.
Wij weenden onderling, bedaard, verstomd, verblijd,
't Gebrooken hart werd Gode in 't Beedehuis gewijd.
'k Riep mijn gemeente toe – vooräl den-waaren vroomen,
Om dankende in 't gebed met mij tot God te koomen.⁴²

De kerkdienst biedt hier de gelegenheid om uiting te geven aan het bezwaarde gemoed en via de uiting van emoties nader tot elkaar en tot God te komen.⁴³ Het uiten van het verdriet staat zo voortdurend ten dienste van een hoger doel: het tot stand brengen van saamhorigheid, die uiteindelijk tot een dieper religieus

Noten

- 1 Olivier Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart. Tweezang. Op den geweldigen storm en buiten gewoone vloed. Den 14den van slagdmaand, 1775. In drie afdeelingen gezongen te Delfshaven', in: idem, *Zanglievende uitspanningen* (Amsterdam 1788), p. 192. Onderzoek voor dit artikel werd gedaan in het kader van het VICI-project 'Dealing with disasters. The shaping of local and national identities in the Netherlands, 1421-1890'. Meer informatie: www.dealingwithdisasters.nl. Ik dank Hanneke van Asperen voor haar commentaar.
- 2 Een beschrijving van de gevolgen van de ramp per provincie en deelgebied is te vinden in Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*. Onder redactie van A.F.V. van Engelen, deel 6 (Franeker 2015), p. 449-492.
- 3 Buisman, *Duizend jaar weer*, p. 458-459. Zie over de situatie in Delfshaven ook het herdenkingsboek van J.H. Hering, *Bespiegeling over Neerlandsch waterlood, tusschen den 14den en 15den Nov. MDCCCLXXV*, deel 1 (Amsterdam 1776), p. 173-182.
- 4 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 211.
- 5 Over dit corpus, zie: Lotte Jensen, 'Disaster upon disaster inflicted on the Dutch. Singing about natural disasters in the Netherlands, 1600-1900', in: *BMGN. Low Countries Historical Review* 134 (2019) 2, p.45-70. Zie ook: Lotte Jensen, "'Wat moet ons Nederland al lyden". Zingen over rampen, 17de-19de eeuw', in: *Geschiedenis Magazine* 3 (2018), p. 32-34.
- 6 Leenaert Clock, 'Een nieuw liedt van eenen water-vloet, door het inbreken van de Leck by Vyanen', in: idem, *Het groote liede-boeck* (Leeuwarden 1625), fol. Fff8v-Ggg1v.
- 7 Tannetje Kornelis Blok, 'Wat grooter nood wat droever tyd', in: idem, *Een nieuw lied-boekje, genaamt het Dubbelt Emausje* (Terneuzen 1854), p. 34-36.
- 8 Over de rol van liederen in nieuwsverspreiding, zie: Andrew Pettegree, *The invention of news. How the world came to know about itself* (New Haven/Londen 2014), p. 121-129. en Una McLivenna, 'Ballads of death and disaster. The role of song in Early Modern news transmission', in: J. Spinks en C. Zika (red.), *Disaster, death and the emotions in the shadow of the Apocalypse, 1400-1700* (Londen 2016), p. 275-294.
- 9 Over de verspreiding en consumptie van Nederlandse (straat)liederen: Natascha Veldhorst, *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2009), p. 59-67, en Jeroen Salman, *Pedlars and the popular press. Itinerant distribution networks in England and the Netherlands 1600-1850* (Leiden 2013), p. 167-247.
- 10 Geciteerd in Tannetje Kornelis Blok, *Een nieuw liedt-boekje, genaamt het Dubbelt Emausje, bestaende in eenige nieuwe liedekens* (Dordrecht 1742, 11e ed.), p. 28.
- 11 'Treur-zang, omtrent de hooge watersnood, doorbreken van dyken, en geweldige overstromingen, byzonderlyk in Gelderland, in de maand february 1799', in: *De vrolyke Nederlander, zingende met zyn incréable meisje de hedendaagsche liederen* (Amsterdam 1800, 2e ed.), p. 17-24 (citaat op p. 18).
- 12 Adrianus Mandt, *Boet-zangen ter gelegenheid en gedachtenis van den geduchten water-vloed des jaars MDCCXCIX* (Gorinchem 1799).
- 13 Mandt, *Boet-zangen*, p. 6.
- 14 Over het gezamenlijk rouwen in relatie tot rampliederden, zie: Heather Sparling, "'Sad and solemn requiems". Disaster songs and complicated grief in the aftermath of Nova Scotia mining disasters', in: Helen Dell en Helen M. Hickey (red.), *Singing death. Reflections on music and mortality* (New York 2017), p. 90-104.
- 15 *Een nieuw lied, op de watersnood van het jaar 1861* (Amsterdam 1861), p. 2.
- 16 Zie hiervoor Markus Bertsch en Jörg Trempler (red.), *Entfesselte Natur. Das Bild der Katastrophe seit 1600*. Tentoonstellingscatalogus Hamburger Kunsthalle (Hamburg 2018).
- 17 Hierover ook: Lotte Jensen, *Wij tegen het water* (Nijmegen 2018), p. 17-18.
- 18 Hierover onder meer: Louis Peter Grijp, *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991), p. 23-54.
- 19 Zie Mandt, *Boet-zangen*, p. 21.
- 20 Zie over zijn leven en werk: J.H. Rombach, 'Ds. Olivier Porjeere (Amsterdam 1736- Alkmaar 1818)', in: *Alkmaars Jaarboekje* 7 (1971), p. 130-144, en Frits David Zeiler, 'Lof van Alkmaar', in: Kees de Bakker (red.), *Hier begint de victorie. Schrijvers over Alkmaar: van Bosboom-Toussaint tot Zwagerman* (Schoorl 2008), p. 81-83. Met dank aan Frits David Zeiler.
- 21 'De nieuwe psalmberijming in de gemeente van Delfshaven verwelkomd, bij het eerst openbaar gebruik van dezelve op den zosten van slagdmaand 1774', in: Olivier Porjeere, *Dichtmengelingen* (Amsterdam 1792), p. 14-28.
- 22 Hierover Rombach, 'Ds. Olivier Porjeere', p. 134-135.
- 23 Porjeere, *Zanglievende uitspanningen*, p. vii.
- 24 Porjeere, *Zanglievende uitspanningen*, p. 134.
- 25 Johannes Kinker, *Post van den Helicon*, deel 2 (Amsterdam 1788), p. 227-231.
- 26 Bijvoorbeeld in G. Kalf, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, deel 6 (Groningen 1910), p. 47, in het tijdschrift *De Waag* (29-5-1941), en in Wim Zaal (samenst.), *Bar en boos. De slechtste gedichten in de Nederlandse taal* (Amsterdam 2001), p. 139.
- 27 Zie het voorbericht in Porjeere, *Zanglievende uitspanningen*, p. v.
- 28 Zie www.liederenbank.nl (Meertens Instituut).
- 29 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 236.
- 30 Zie het voorbericht in Porjeere, *Zanglievende uitspanningen*, p. vii.
- 31 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 192-193.
- 32 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 215.
- 33 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 216.
- 34 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 196.
- 35 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 199, 200, 202.
- 36 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 216. Over reacties op Lissabon in de Republiek, zie: J.W. Buisman, 'Het bevend Nederland. De Republiek en de aardbeving van Lissabon 1755-1756', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979), p. 2-42, en Theo D'Haen, 'On how not to be Lisbon if you want to be modern. Dutch reactions to the Lisbon earthquake', in: *European Review* 14 (2006), p. 351-358.
- 37 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 226.
- 38 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 208.
- 39 Zie Hering, *Bespiegeling over Neerlandsch waterlood*, p. 181. Zie ook C.A.A. de Graaf, 'Delfshavens sluizen in en na de stormvloeden van 1775 en 1776', in: *Rotterdamsch Jaarboekje* (1972), p. 263-274, aldaar 264.
- 40 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 192.
- 41 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 197.
- 42 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 209.
- 43 In het kader van het VICI-project 'Dealing with disasters' doet Adriaan Duiveman onderzoek naar achttiende-eeuwse rampverwerking. Hij onderzocht onder meer de rol van emoties in preken in relatie tot gemeenschapsvorming.

- 44 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 218-219.
 45 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 206.
 46 Porjeere, 'Traanrijk en Troosthart', p. 209.
 47 *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1789), deel 1, p. 117-122.
 48 *Boekzaal der Geleerde Waereld* (1790), p. 474-486.
 49 *Boekzaal der Geleerde Waereld* (1790), p. 484.
 50 Zie onder meer de advertenties in *Maandelyksche Uittreksels of Boekzaal der geleerde waereld* (1804), p. 564-565, *Amsterdamsche Courant* (25-8-1804) en *Utrechtse Courant* (10-10-1804).

KONINKLIJKE GAARKEUKENS EN DRIESTUIVER ORDINARISSSEN

Het gastronomisch Amsterdam van Weyerman*

MAARTEN HELL

Op 8 januari 1983 – 36 jaar geleden – hield mejuffrouw I.H. van Eeghen een lezing ter gelegenheid van de zesde jaarvergadering van de Stichting Jacob Campo Weyerman.¹ De twintigste-eeuwse historica en de achttiende-eeuwse broodschrijver hadden meer met elkaar gemeen dan je op het eerste gezicht zou denken. Beiden beschikten over een fenomenale feitenkennis op een breed terrein, beiden hielden van anekdotiek en excelleerden in het bewandelen van zijpaden zonder noodzakelijkerwijs terug te keren naar de hoofdweg.² In haar lezing besprak Van Eeghen de relatie van Weyerman tot de Amsterdamse boekhandel: een van de onderwerpen waarmee zij zich redelijk uitpuittend had beziggehouden.³ Aan bod kwam onder meer de Brakke Grond, een bekende veilingherberg in de Nes en Weyermans 'hoofdkwartier in de Amsterdamse jaren', aldus Van Eeghen. Terloops noemde zij ook de Pontac, een befaamd eethuis in de Kalverstraat (huidig nr. 15). Met dit eethuis zijn we aanbeland bij het hoofdonderwerp van deze lezing: buitenshuis eten in Weyermans leven en werk.

Het Zwijns Malta

Tijdens mijn promotieonderzoek naar het Amsterdamse herbergwezen⁴ maakte ik kennis met diverse satirische geschriften van Weyerman. Daarin prijst hij de deftigste Amsterdamse eethuizen van zijn tijd en hekelt hij aanstellerige Franse spijzen. Zijn gedetailleerde kennis van interieur, gerechten en uitbaters wijst ook op een geregeld bezoek aan goedkopere ordinariessen en gaarkeukens. Zo stuitte ik op enkele passages uit *Den Vrolyke Tuchtheer*, waarin Weyerman op onbarmhartige wijze uithaalt naar de 'domme Kastelyn in het Zwijns Malta' en de 'beruchte Beereby't'.⁵ Met zichtbaar plezier en venijn fileert hij de werkelijk bestaande drankhuizen en hun uitbaters. Over de vermaaksherberg de Berenbijt buiten de Utrechtsepoort (Amsteldijk) schrijft hij bijvoorbeeld dat 'de wijn en het bier onvergeeflyk zijn, de mol [witbier] doodelyk, den brandewyn en genever onverantwoordelyk, de paling verderflyk, en het brood oneetbaar'.⁶ Een objectieve en afgewogen recensie van de culinaire kwaliteiten van de Berenbijt kun je het nauwelijks noemen, maar Weyerman laat als een van de weinigen zijn licht schijnen op het aanbod aan publieke eethuizen van zijn tijd. Zijn bovenmatige interesse in de consumptieve en sociale aspecten van het herbergwezen zijn Freudiaans terug te voeren op zijn prille jeugd jaren in Breda. Vanaf zijn derde woonde Weyerman in deze Brabantse garnizoensstad, waar zijn moeder met haar halfzus een eethuis draaiende hield. Weyerman gaf hoog op van zijn moeders kookkunsten, wier ordinaristafel 'een van de lekkerste in geheel Breda' zou zijn geweest.⁷